

ÁDEBIY SÁWBETLER – ÁDEBIY SÍNÍN AYRÍQSHA TÚRI (Gárezsizlik dáwiri prozası mısasında)

Asanova A.B.

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20307518>

Qaraqalpaq ádebiy sını derlik bir ásirge shamalas tariyxqa iye. Usı dáwir ishinde ol rawajlanıp, jańalanıp, tolısıp, janlıq kóp túrlilikke iye boldı. Sınıń janlıq tárepten rawajlanıwında úles qosqan sınıshı-ilimpazlar M.Nurmuhammedov, N.Dáwqaraev, G.Esemuratova, J.Narımbetov, A.Pirnazarov, B.Ismaylov, Z.Shamuratova hám t.b. boldı. Ásirese, 80-jıllardağı ádebiy sınıǵa arnalǵan miynettiń baspada járiyalanıwı úlken jetiskenlik boldı [2, 130]. Ádebiy sını janındağı maqalalar sınıshı-ilimpazlar tárepten ádebiy jıl juwmaqları, sholıw, recenziya, sını, ádebiy portret hám ádebiy sáwbet sıyaqlı túrlerge ajratıldı. Qaraqalpaq ádebiy sınında ádebiy sáwbetler de sınıń basqa túri sıyaqlı ádebiyattanıw máselelerin sóz etiwdе áhmiyetke iye. Onda ádebiy processteǵi halatlar hám jazıwshı-shayıır shıǵarmaları boyınsha avtorıń ózi menen sáwbet etiledi, dóretiwshilik laboratoriyası haqqında qızıqlı maǵlıwmatlar beriledi.

Ádebiy sáwbet kóbinese baspa sóz materiallarında jarıtıladı hám sáwbet janrı imkaniyatları boyınsha ózgeshelenip turadı. Ádebiy sáwbette ádebiyatshı ilimpaz yamasa jazıwshı-shayıır menen birge ekinshi subyekt qatnasadı. Sáwbet barısında jazıwshı-shayıır shıǵarmalarınıń dóretiliw tariyxı, ádebiyattaǵı túrli máseleler, dáwir hám ádebiyat haqqında pikirlesiwler erkin túrde alıp barıladı. Bundaǵı pikirler izbe-izliginiń rawajlanıwı, oy juwmaǵınıń kelip shıǵıwı olar arasındaǵı soraw-juwaptan gárezli boladı. Ol kórkem til menen beriledi. Ádebiy sáwbetler ulıwma ádebiy processtiń búgingi rawajlanıw jaǵdayların, baǵdarların, onı háreketke keltiriwshı tiykarǵı kúshler – shayıır hám jazıwshılardıń individual stilin anıqlaw sıyaqlı máselelerdi sáwlelendiredi [4, 107].

Gárezsizlik dáwiri baspa sóz betlerinde járiyalanǵan ádebiy sáwbet maqalalar ótken dáwir menen salıstırǵanda biraz kemeygen. Jańa ideologiya, qayta qurıw siyasatı tásirinde tek ǵana siyasiy isker hám dóretiwshı insanlar menen sáwbet etilgen. Qaraqalpaq prozası boyınsha ádebiy sáwbette ádebiyat hám dáwir temasındaǵı erkin pikirlesiwler boldı. Olardıń kópshiliginde jazıwshı shıǵarmaları haqqında sáwbetlesildi. Baspa sóz betlerinde járiyalanǵan “Házirgi ádebiyatımızdıń awhalı qalay?”, “Jetpiske kelmegen kim bar”, “Talantlı adamlar qálipke sıymaydı”, “Jańa jıldı jańa roman menen”, “Insanǵa ayna tutqan ádebiyat haqıyqatdur” maqalalarında jazıwshı T.Qayıpbergenov, I.Qurbanbaev,

I. Ismaylovlar menen M. Mirzo, A. Xalmuratov, Sh. Botaev, S. Ismaylov, A. Ótepbergenovlar dáwir hám ádebiyat temasında pikirlesti. Olarda qayta qurıw siyasatı hám jańa dáwir ideologiyası tásirinde dáwir haqıyqatlıǵı, turmıs waqıyaların ashıq-aydın súwretlew, tubalawshılıq, ekologiya apatshılıqları baslı tema sıpatında berilgen. Bul ádebiy sáwbetlerde 1990-jıllar roman, povestleri jóninde gazeta oqıwshıları hám ıqlasbentleriniń qızıqtırǵan sorawları berilip, shıǵarmanıń dóreliw tariyxı, obrazlar sisteması, dáwir hám ádebiyat máseleleriniń jarıtılıwı haqqında kóplep maǵlıwmatlar alınǵan.

Ádebiy sáwbetler óziniń mazmunı jaǵınan hár qıylı bolıp keledi. Ol sáwbetlesiw barısında kóterilip atırǵan temaǵa baylanıslı boladı [1, 32]. Usı kózqarastan, 90-jıllardaǵı ádebiy sın materiallarındaǵı ádebiy sáwbetler eki baǵdarǵa qurılǵan:

1. Ulıwma ádebiy processtiń búgingi dáwirdegi rawajlanıw jaǵdayların, baǵdarların, onı háreketke keltiriwshi tiykarǵı kúshler – shayır hám jazıwshılardıń dóretiliwshiliginiń úlken aǵımǵa qosılıp, onı bayıtıwdaǵı úlesin bahalaw. Bunday xarakterdegi ádebiy sáwbetlerge “Házirgi ádebiyatımızdıń awhalı qalay?” (A. Ótepbergenov hám T. Qayıpbergenov sáwbeti), “Jetpiske kelmegen kim bar?” (A. Ótepbergenov hám I. Qurbanbaev), “Insanǵa ayna tutqan ádebiyat haqıyqatdur” (Sh. Botaev hám T. Qayıpbergenov) maqalaları kiredi. Olar kólemi jaǵınan ádewir keń bolıp, ǵárezsizlik dáwiri ádebiyatına tiyisli áhmiyetli máseleler átirapına qurılǵan.

2. Jekke shayır-jazıwshılar dóretiliwshiligine baylanıslı ádebiy sáwbetler shólkemlestirilip, olarda dóretiliwshilik laboratoriyası hám psixologiyası boyınsha máseleler sóz etiledi. T. Qayıpbergenov penen M. Mirzanıń sáwbetin (“Jańa jılda jańa roman menen”), A. Ismaylov penen S. Ismaylov (“Talantlı adamlar qalıpke sıymaydı”) sáwbetin kirgizsek boladı.

Ádebiy sáwbet – ádebiy sınınıń bir janrı bolıp, ol dialog formasında boladı. Biz sóz etip otırǵan dáwir ishindegi ádebiy sáwbetlerde de, sáwbet janrınıń talapları saqlap qalınǵan. Olarda dialogda isletiletuǵın etikalıq ámeller menen soraw juwaplar izbe-izligi saqlanǵan. “Házirgi ádebiyatımızdıń awhalı qalay?” maqalasındaǵı A. Ótepbergenov penen T. Qayıpbergenovtıń sáwbeti berilgen [8, 75-76]. Onda búgingi ádebiy baylanıslar haqqında jazıwshınıń oy-pikirleri menen birge Jazıwshılar awqamı aldında kelesi jılda turǵan wazıypalar haqqında sóz boladı. Burińǵı awqam ıdıraǵanı menen, túrkiy xalıqlar ádebiyatları arasındaǵı baylanıstıń saqlap qalınıwı eń baslı másele retinde qaralıp, qazaq, qırǵız, túrk jazıwshılarınıń yubiley sánelerinin ótkeriw belgilenen. Dúnya júzilik ádebiyattıń úlgisinde bolǵanıday, túrk tilles ádebiyat tariyxında yubileylik sánelerdiń ulıwma xalıqlıq milliy dárejesinde ótkeriw wazıpası ilimiy konferenciyalarda, ilimiy

májlislerde hám baspasózde ámelge asırıldı. Al, eki tárepleme ádebiyat kúnlerin turaqlı ótkeriw bolsa búgingi kúnde de orınlanıp, túrli jazıwshı-shayırlardıń yubiley sáneleri belgilenip kelinmekte.

Ádebiy sáwbettiń basqa janrlardan tiykarǵı parqı pikirdiń ashıq, erkin túrde beriliwinde, sheklengen temalarǵa qurılmawında. Onda jazıwshı tek qalıptegi sorawlarǵa emes, bálkim ózi sóz etpekshi bolǵan másele jóninde pikirlerin erkin bildire aladı. Bunı A.Ótepbergenov penen I.Qurbanbaevtiń sáwbetinen kórsek te boladı. Bul ádebiy sáwbet I.Qurbanbaevtiń 70 jıllıq yubileyi aldınan ótkerilgen bolıp, “Jetpiske kelmegen kim bar” atamasında “Qaraqalpaqstan jasları” gazetasında járiyalanǵan. Sáwbettiń baslı wazıypası jazıwshınıń dóretiwshiligine baylanıslı shólkemlestirilgeni menen, jazıwshı óz dóretiwshiligi emes, miynet iskerligi haqqında sáwbetlesiwdi maqul kórgen. “Ámiwdárya” jurnalında redaktor bolıp islew barısında ózi ańǵarǵan ádebiy qubılıslar, jazıwshılardıń dóretiwshilik ózgeshelikleri, 1960-1990-jıllar qaraqalpaq ádebiyatı jóninde óziniń pikirlerin ashıq bildirgen. Onda 1990-jıllardıń qaharmanı sıpatında huqıqıy demokratiyalıq jámiyet qurıp atırǵan, oy-sheńberi pútkilley jańalanǵan, ózin, ózligin tanıǵan 90-jıllardıń áwladların kórsetedi. Sonıń menen birge, 1990-jıllar ádebiyatı haqqında bılayınsha pikir bildiredi: “Házirshe ózbek ádebiyatında da, bizde de búgingi kúnniń tipik qaharmanları sáwlelengen iri súyekli shıǵarmalar joqtıń qası. Biraq, boladı. Sózsiz jańa dáwirdiń jańa qaharmanları ádebiyatımızdan óz ornın iyeleydi” [7, 5]. “Talantlı adamlar qalıpke sıymaydı” maqalasında A.Ísmaylov penen S.Ismaylovtiń ádebiyat haqqındaǵı oyları beriledi [5, 3]. Onda ádebiyatta talant menen tanılǵan insanlardıń ornı barqulla biyikte, dóretiwshilik párwazı bálent ekenligi aytıladı. Bunday insanlardı bir qalıpke tayanıp, dóretiwshilik ete almaydı. Sheklewler erkin pikir júrgiziwge tosqınlıq qıladı degen túsinikti ashıq bayanlaydı.

Ádebiy sáwbetler tek jergilikli shayır-jazıwshılar menen ǵana emes, tuwısqan xalıqlar ádebiyatı wákilleri menen de ótkerilgen. Bunda T.Qayıpbergenov dóretiwshiligi siyasiy ǵayratker bolǵanlıǵı hám keń mashtabtaǵı ekologiyalıq problemanı kóteriwi, túrkiy xalıqlar ata tegi haqqında máselelerdi kóbirek súwretlegenligi ushın dıqqat orayda boldı. Onıń ideya-tematikalıq ózgesheligi basqa ádebiyat wákilleriniń itibarın ózine qaratıp, sáwbet etilgen. “Ózbekiston adabiyoti va sanati” gazetasınıń 1996-jıl 5-yanvar sanında T.Qayıpbergenov penen M.Mirzaniń ádebiy sáwbetinde jazıwshınıń jańa romanı “Qálbimniń qamusi” haqqında pikirlesildi. Maqala “Jańa jıldı jańa roman menen” dep ataladı. Onıń qaraqalpaqsha awdarması baspasóz betinde shıqqan. Onda kóterilgen máselelerge jazıwshı óziniń pikirlerin bildire otırıp, túrkiy xalıqlardıń tili, mádeniyatı hám sol dáwirdiń imkaniyatları haqqında sóz boladı. Sáwbet janrdıń talabına say, kiris soraw berilip, jazıwshınıń jańa jılǵa jańa sátli qáдеми menen baslanǵan.

Jazıwshınıń jańa romandı dóretyw maqseti kórsetilgen: “Ótiw dáwirinde bolǵan qıyınshılıqlardı kimlerdur túsiniw, kimlerdur túsiney atır. Bul haqqında rasın aytıw kerek. Mine usılar tásirinde men “Gúbirli-sıbırlılardan dúzilgen “reportaj-esse” degen shıǵarma jazdı. Bul shıǵarma “Qálbimniń qamısı” dep ataladı. Bul úlken bir roman boldı, ómirimizdiń barlıq mayda-shúydesine toqtadım” [6, 3]. Bunda jazıwshı qaraqalpaq xalqınıń tariyxına tereń oy juwırtıp, túrkiy xalıqlardıń burınıǵı turmısın jarıtıp beriw ushın kóp izlengenligin sóz etken. Usı ádebiy sáwbet materialların úyreniw arqalı bul shıǵarmalardaǵı shınlıqtıń bir ushın biliw múmkinshiligi jaratıladı. Mine sonıń ushında ádebiy sáwbetler arqalı jazıwshınıń negizgi shıǵarmadaǵı aytajaq oy-pikirleri, ideyası ashıladı.

“Insanǵa ayna tutqan ádebiyat haqıyqatdur” maqalasında T.Qayıpbergenov penen ózbek ádebiyatshı ilimpazı Sh.Botaev ortasındaǵı sáwbet berilgen. Ol “Yozuvchi” gazetasınıń 1997-jıl 8-oktyabr sanınan awdarılıp, “Qaraqalpaqstan jasları” gazetasında jarıq kórgen. Onda túrkiy xalıqlar ádebiyatı máseleleri menen ádebiyat hám turmıs shınlıǵı haqqında jazıwshınıń oy-pikirleri bayanlanǵan. “Jazıwshı degende, álleqanday pikirdi qaǵazǵa túsiriwshi bir adamdı túsinew kerek. Jazıwshı xalıq kewliniń bayanlawshısı, onıń dártlerin, quwanışları súwretlewshisi bolıwı tiyis” – dep jazıwshılardıń wazıypasın kórsetip ótken [3, 7]. Shınında da, jazıwshı dóretywshiliginde tek kórkem qıyal emes, xalıq turmısı haqıyqatlıǵı da súwretleniwı kerek.

Juwmaqlap aytqanda, ádebiy sáwbetler sáwbet janrı talaplarına juwap beredi. Olarda pikir erkinligi, logikalıq izbe-izlik saqlanǵan. Bul dáwirde kóbirek, dáwir hám ádebiyat máseleleri sóz etilgen. Jazıwshılardıń siyasiy ózgerislerdi durıs qabıllap, túrlishe qatnas jasawı, házirgi ádebiy process haqqındaǵı oy-pikirleri ádebiy sáwbette erkin bildirilgen.

ÁDEBIYATLAR:

1. Allambergenov K. Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın tariyxı. – Toshkent: Yash avlod matbaa, 2021.
2. Ахметов С. Қарақалпақ әдебий сыны. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1980.
3. Ботаев Ш. Инсанға айна тутқан әдебият хақықатдур!// “Қарақалпақстан жаслары”, 6-ноябрь, 1997. №45.
4. Járımbetov Q., Nurjanov P., Kaniyazova J. Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın tariyxı. – Toshkent: Yash avlod matbaa, 2021.
5. Исмайлов С. Талантлы адамлар қәлипке сыймайды// “Жас Ленинши”, 16-ноябрь, 1991. №137.
6. Мирза М. Жаңа жылда жаңа роман менен // “Қарақалпақстан жаслары”, 18-январь, 1996, №2.
7. Халмуратов А. Жетписке келмеген ким бар?// “Еркин Қарақалпақстан”, 21-октябрь, 1999. №125.
8. Өтепбергенов А. Хәзирги әдебиятымыздың аўхалы қалай?// “Еркин Қарақалпақстан”, 15-апрель, 1993.

